

PRIPOMBE H GOLDMANNOVI SOCIOLOGIJI LITERATURE

Janko Kos

Najprej je potrebno navesti usodo Goldmannove slovstvene sociologije na Slovenskem. Že od leta 1958, ko je v slovenskem prevodu, čeprav brez potrebnega uvoda in opomb izšla knjiga *Humanistične vede in filozofija* (Sciences humaines et philosophie), se avtorjevo ime razmeroma pogosto pojavlja v slovenskem kulturnem prostoru. Omenjenemu delu je leta 1965 v reviji Problemi sledil prevod razprave *Novi roman in resničnost*, vzet iz knjige *Za sociologijo romana* (Pour une sociologie du roman, 1964). Nazadnje je izšel v Sodobnosti 1969/5 prevod Goldmannove razprave *Uvod v sociologijo romana*, kjer je avtor doslej najtehtnejše povzel nekatera temeljna dognanja svoje književne sociologije.

Ta historiat ne bi bil popoln, ko ne bi omenili še odmevov in vplivov Goldmannovega mišljenja na Slovenskem. Poleg manjših omemb ne gre prezreti predvsem obsežnega spisa *Pesmi 1854* izpod peresa Rastka Močnika (Problemi 1968), kjer se pisec sklicuje na Goldmanna, uporablja pa tudi nekaj njegovih ključnih pojmov in deloma celo metodo. Vendar že v samem spisu kritično pomišlja ob Goldmannovi sociologiji književnosti, v opombah pa naslavlja nanjo vrsto tehtnih očitkov, deloma svojih deloma privzetih iz pisanja Rudija Supka in Rolanda Barthesa — kot da je začutil, da Goldmannov »genetični strukturalizem« s stališča zares znanstvenega strukturalizma, pa tudi z vidikov novolevičarskega strukturalizma pariške šole nikakor ni tisto, kar naj bi obetalo ime.

O tem, da je Goldmann naletel pri Slovencih ne le na precejšnjo pozornost, ampak že tudi na kritične odmeve, torej ni mogoče dvomiti. Zato bo pač držala sodba, da je Goldmannova slovstvena sociologija poleg teoretsko manj dognane Hauserjeve »socialne« zgodovine umetnosti in literature, kot smo jo imeli priložnost spoznati v slovenskem prevodu, najvidnejši, če že ne kar edini primer tistega, kar se v Evropi zadnja desetletja imenuje sociologija literature, na slovenskih tleh se pa še ni kaj prida zakoreninilo, kaj šele udomačilo in plodno razmahnilo. Skratka, prek Goldmanna smo prišli v stik z novo, komaj nastajajočo znanstveno vedo. Njen pomen za slovensko raziskovanje književnih pojavov se bo v prihodnosti nedvomno povečal. Od tod potreba, da že zdaj kritično pregledamo tisto, kar v imenu te vede prihaja na Slovensko in se nam ponuja v posnemanje.

Vse to je zadosten razlog za kritično pozornost do Goldmannove slovstvene sociologije. Vendar je za takšno pozornost potreben še bežen pogled na današnji položaj te vede v svetu. Za oznako stanja nam je na razpolago troje novejših, v svoji zvrsti pomembnih del. Robert Escarpit je v knjigi *Sociologija književnosti* (Sociologie de la littérature) že leta 1960 očrtal svojo zamisel te vede in prišel do jasnega načrta, po katerem naj bi takšna sociologija postala prava znanost. Po Escarpitovem mnenju bi morala raziskovati književnost s tehle plati: njeno

produkcijo (problem generacij in skupin, socialni izvor pisateljev, njihove materialne vire, pogoje književne obrti), distribucijo (problem objavljanja in izdajanja, kroženja in širjenja književnih del) in pa konsumacijo (problem občinstva, uspeha pri občinstvu, motivov za uspeh književnih besedil in podobno). Leta 1963 je za obsežni zbornik *Sociologija* (*Traité de sociologie*), ki ga je uredil Georges Gurvitch, napisal krajši pregled Albert Memmi pod naslovom *Problemi slovstvene sociologije*. Tu je na kratko orisal razvoj vede, nakazal metodološke premise, nato pa razdelil slovstveno sociologijo na tri veje: na sociologijo pisca (ta se ukvarja z njegovim ekonomskim in profesionalnim položajem, z razrednim izvorom ali pa z vprašanji književnih generacij), na sociologijo slovstvenega dela (ta zajema sociologijo zvrsti in oblik, sociologijo tém, sociologijo značajev in likov, pa še sociologijo slogov) in na sociologijo občinstva (ta obsega v glavnem probleme, ki jih našteva že Escarpit). Nazadnje je omembe vreden še zbornik *Sociologija književnega ustvarjanja*, ki je izšel v *Revue internationale des sciences sociales* za leto 1967 pri Unescu. Tu so o metodologiji, problemih in zgodovini slovstvene sociologije obsežno razpravljali Goldmann, Jacques Leenhardt in G. N. Pospelov; vendar zlasti v Goldmannovem prispevku ne bomo našli kaj prida novega, saj ponavlja stališča, znana iz njegovih prejšnjih spisov. Nova je samo polemika z idejami Bakhtina in Julije Kristeve, vendar ni posebno prodorna.

Že iz navedenih del se odkrivajo značilni vidiki na današnji položaj slovstvene sociologije. Predvsem ta, da šele išče primerno metodo za obravnavo svojega predmeta, pa tudi meje svojega področja mora šele natančneje določiti, da bi se sploh lahko razmahnila kot posebna, od drugih bolj ali manj neodvisna veda. Druga značilnost je ta, da precej njenih predstavnikov vsekakor želi iz slovstvene sociologije napraviti pravo empirično znanost, ustrezajočo vsem zahtevam moderne teorije o znanosti; in da s tega stališča kritizirajo tiste sociologe, katerih delo sega prek strogih mejá znanstveno preverljivega. Tretja značilnost pa je, da ima na sodobno slovstveno sociologijo precejšen vpliv marksizem, vendar v različnih oblikah, kot je pokazalo zlasti razpravljanje v okviru Unescove publikacije — od izrazito dogmatičnega (Pospelov) do bolj svobodomiselnega (Goldmann).

Prav z vidika teh značilnosti je mogoče izreči nekaj pripomb ali celó pomislekov na račun slovstvene sociologije, kakršno si zamišlja Goldmann in jo v svojih delih tudi dejavno razvija. Poskušajmo jih opredeliti v obliki vprašanj, ki zadevajo nemara prav v jedro Goldmanove slovstvene sociologije:

1. Ali je ta sociologija znanost ali filozofija?
2. Kolikšen je v nji delež ideologije?
3. Ali je duhovna in estetska struktura slovstvene umetnine zares določena s strukturo razredne zavesti, iz te razložljiva in že v nji vsebovana?
4. Ali je struktura slovstvenega dela ali zvrsti zares podobna strukturi določenega družbeno-gospodarskega sistema, z njo določena in iz nje porojena?

Ali je Goldmannova slovstvena sociologija znanstvena ali filozofska veda?

Goldmann bi si takšnega vprašanja najbrž ne zastavil, pač iz prepričanja, da znanosti ni mogoče ločiti od filozofije; da vsaka znanost vsebuje filozofske premise in podobno. Toda kolikor sprejememo domnevo, da sta empirična znanost in filozofija po predmetu in metodi vsaj relativno različni vеди, nas mora zanimati, kolikšen je v Goldmannovi sociologiji književnosti delež enega ali drugega. Pri tem seveda dopuščamo možnost, da se v historičnih vedah — zlasti v tako nerazvitih, kot je slovstvena sociologija — z empirično znanstvenimi prepletajo še mnoge filozofske prvine. Prav zato je važno vedeti, kakšen je njihov pomen v okviru celote — ali so samo obrobne ali segajo prav v jedro pojmovne in logične zgradbe. Da gre v Goldmannovem primeru za drugo možnost, naj pokaže primer iz njegovega *Uvoda v sociologijo romana*. Tu označuje reprezentativni tip novejšega evropskega romana z besedami: »Roman smo torej označili kot zgodbo o iskanju avtentičnih vrednosti na degradiran način v degradirani družbi; kar zadeva junaka, se degradacija kaže predvsem v tem, da so avtentične vrednosti izginile kot očitna stvarnost in so posredovane ter vsebovane v samih pojavih in stvareh.« Ta opredelitev je avtorju bistveno pomembna, saj iz nje izvaja nadaljnje sociološke analize, pravzaprav vso svojo sociologijo romana. Je torej ključna definicija te slovstvene sociologije. Prav zato ni mogoče mimo dejstva, da je zgrajena predvsem iz filozofskih pojmov (avtentične vrednosti, degradirano iskanje, degradirana družba, očitna stvarnost, posredovanost ali mediacija), ne pa iz empiričnih literarnozgodovinskih, literarnoteoretičnih in socioloških pojmov, ki bi bili za sociologijo romana pač primernejši. Pojme, iz katerih avtor izhaja, lahko razloži samo filozofija, pravzaprav določena filozofska smer, ki so ji pojmi »avtentičnost«, »degradacija« in »mediacija« bistven element pojmovne strukture. V našem primeru gre za posebno filozofsko etiko ali vsaj za moralistiko, ki jo lahko utemelji edino filozofija, empirična znanost pa pravzaprav z njo nima kaj početi. Od tod sledi utemeljen sklep, da se Goldmannova slovstvena sociologija giblje s svojimi ključnimi pojmi, izhodišči in bržkone tudi s celotno pojmovno izpeljavo v območju filozofije. Njeni ključni pojmi so zaradi svoje abstraktnosti, ki je moralno obarvana, bolj filozofski kot empirično znanstveni. Delež filozofskih prvin je v tej slovstveni sociologiji s stališča empirične znanosti in njenih strogih metodoloških zahtev prav gotovo prevelik.

Kolikšen je v Goldmannovi slovstveni sociologiji delež ideoloških prvin?

Gre za pomembno vprašanje, ali ta sociologija zares objektivno obravnava svoj predmet ali pa je izraz ideologije, ki presega obseg predmeta in ob njem samó potrjuje svoje apriorne življenjske težnje. Že vnaprej je seveda potrebno opozoriti, da je Goldmannov pogled na objektivnost in ideologijo v družboslovnih vedah dvoumen — ali je vsaj bil tak v času, ko je napisal knjigo *Humanistične vede in filozofija* (1952). V tej knjigi je razvil misel, da so naravoslovne znanosti lahko

zares objektivne, ker so si vsi družbeni razredi enega mnenja o ciljih in koristnosti teh ved; da pa je drugače v družboslovnih, historičnih ali humanističnih vedah, kjer takšnega soglasja družbenih razredov ni, saj merijo zgodovinske pojave s svojih posebnih ideoloških vidikov, potreb in koristi. Ne vemo seveda, ali se Goldmann še zmeraj sklicuje na to nenavadno teorijo, ki spominja na tako imenovani »consensus omnium« (soglasje vseh), ki je nekaterim stoikom in sholastikom veljal za znamenje resnice. Vsekakor je s stališča historičnih ved, ki težijo k pravi in ne le navidezni veljavnosti svojih dognanj, skoraj neogibno, da želijo delež ideoloških sestavin v svojem delu zmanjšati na najmanjšo mogočo mero. Prav gotovo si pa ne smejo dovoliti, da bi jim pot v problematiko kazale ideološke želje ali jim bile celo temeljno merilo za presojo problemov. V Goldmannovi slovstveni sociologiji je nemalo primerov, ko mu postane ideologija v odločilnih trenutkih kašipot v obravnavo historičnih pojavov. Vzemimo za primer značilno mesto iz že omenjenega *Uvoda v sociologijo romana*. Tu poskuša dokazati, da je struktura novejšega evropskega romana podobna strukturi kapitalističnega gospodarstva, kjer so menjalne vrednosti prekrile uporabno vrednost predmetov in povzročile s tem globoko preobrazbo vsega človeškega. Na tem mestu avtor zapiše stavek: »Zdrav in naraven je tisti odnos ljudi do dobrin, kjer ureja proizvodnjo potrošnja s konkretnimi kvalitetai predmetov, z njihovo uporabno vrednostjo.« Posebnost stavka je ta, da povezuje pojem uporabne vrednosti, ki ga je iznašel Adam Smith, z oznako »zdrav in naraven odnos«, ki je izrazito ideološka. Z empirično znanstvenega stališča je seveda brez vrednosti, saj z nobenim sredstvom ni mogoče preveriti, zakaj naj bi bila uporabna vrednost bolj »zdrava« in »naravna« od menjalne vrednosti. Najbrž se jo dá utemeljiti s spekulativno filozofsko tezo, vendar tudi ta ne bo mogla zakriti, da gre za izrazito ideološko prvino, ne pa za znanstveno utemeljeno spoznanje — temu lahko uporabna in menjalna vrednost veljata kvečjemu za historična pojava, ne pa za nasprotje med »naravnim« in »nenaravnim«. Sámó na sebi seveda še ni nič hudega, če se v resni znanstveni obravnavi tu pa tam pojavi tudi kakšna ideološka prvina. V Goldmannovem primeru ima pa vendarle usodnejši pomen, saj navsezadnje določa avtorjev pogled na zgodovino evropskega romana, vsiljuje mu merila za razumevanje romanopisnih zvrsti, oblik in smisla, skratka, postane mu glavni kašipot. Od tod pa že ni več daleč do dvoma, ali je takšna obravnava literarnozgodovinskega pojava res v pravem pomenu besede sociološka ali pa gre za ideološko interpretacijo.

Ali je duhovna in estetska struktura slovstvene umetnine zares določena s strukturo razredne zavesti, iz te razločljiva in že v nji vsebovana?

Vprašanje meri na eno osrednjih tez Goldmannove slovstvene sociologije. Branil jo je že v spisu *Humanistične vede in filozofija*, na nji je zasnoval svoja osrednja dela, spis *Skrivni bog* (*Le dieu caché*, 1955) ali pa nekatere razprave v zbirki *Dialektične raziskave* (*Recherches dialectiques*, 1958). Pozneje, v knjigi *Za sociologijo romana*, ji je resda zmanjšal pomen, češ da gre za klasično marksistično pojmovanje, ki

ima svoje meje, vendar ji je spet posvetil večjo pozornost v razpravi *Slovstvena sociologija: današnji položaj in vprašanja metode* (Revue internationale des sciences sociales, 1967). Teza pravi, da razložimo bistvo slovstvene umetnine s tem, ko njeno strukturo vključimo v strukturo razredne zavesti, iz katere je nastala, pri čemer seveda ni nujno, da bi pisatelj pripadal razredu, katerega zavest izraža v svojih spisih. V knjigi *Humanistične vede in filozofija* je Goldmann za francosko slovstvo 17. stoletja napravil po tej tezi shemo: razredno zavest visokega plemstva sta izražala Saint-Simon in La Rochefoucauld, dvorsko plemstvo si je našlo glasnika v Molièru, uradno plemstvo v Pascalu, premožni tretji stan v Descartesu in Corneillu, ljudstvo pa v La Fontainu. To shemo brani Goldmann tudi še v razpravi iz leta 1967, tako da je kljub vmesnim spremembam stališča najbrž še zmeraj osrednja teza njegove slovstvene sociologije. Da z njo nekaj ni v redu, kažejo seveda že konkretni zgledi, do katerih je prišel Goldmann s francoskim 17. stoletjem. Morda res kakšna moralna ideja Molièrovih iger spominja na moralo dvorskega plemstva, toda vsega Molièrovega sveta s tem seveda ne bomo zajeli, ampak kvečjemu majhen del; prav tako je domneva o zvezi Pascalovih *Misli* s »tragičnim« položajem uradnega plemstva samo napol zanimiva, saj posega Pascalovo delo v problematiko, ki daleč presega obstoj tega socialnega sloja in je torej nanj nikakor ni mogoče reducirati. Goldmannova teza se pa izkaže za sumljivo tudi teoretično, brž ko pogledamo, s kakšnimi razlogi jo pravzaprav brani. V svoji zadnji razpravi o vprašanih in metodah slovstvene sociologije (Revue internationale des sciences sociales, 1967) zavrača možnost, da bi strukturo kakega literarnega dela lahko uspešno razložili iz pisateljeve individualne psihologije, češ da te pravzaprav ne poznamo, si jo izmišljamo ali pa nanjo sklepamo pravzaprav iz samega dela. Toda prav ta očitek lahko velja tudi za psihologijo razredne zavesti, ki mora po Goldmannovem mnenju stopiti na mesto individualne. Miselnost uradnega plemstva, iz katere Goldmann s takšno gotovostjo izvaja Pascalovo filozofijo, nam je dejansko prav tako malo znana kot Pascalova individualna psihologija; sociolog lahko o nji sklepa, si jo izmišlja, morda celo na osnovi Pascalovih *Misli*, toda rezultat je približno enake znanstvene vrednosti. V obeh primerih gre za nepreverjene hipoteze na osnovi zelo pomanjkljivega gradiva, samo da je individualna psihologija morda le nekoliko preprostejša, zato pa tudi bolj gotova od razredne, ki zajema veliko bolj zapletena duhovna področja.

Sicer pa priznajmo, da se skriva za Goldmannovo problematično tezo že v izhodišču napaka, ki je po svoji naravi sociološka. Da mora pisatelj in sploh umetnik izražati na vsak način ideologijo katerega od obstoječih razredov, je nepreverjena hipoteza. Če je res, da posameznikovo zavest s sociološkega vidika določa predvsem njegov položaj v proizvodnji, je seveda umetnikova zavest določena predvsem z zunanjimi in notranjimi določili umetniškega ustvarjanja. Kulturni ustvarjavec pripada po logiki svojega dela, zaradi odvisnosti od prejšnje umetnostne tradicije, iz nje po njenem ohranjanju ali prenavljanju posebnemu, kulturniškemu sloju. Hkrati je lahko seveda včlenjen še v kako drugo socialno skupino — Kersnik in Tavčar nista bila samo pisatelja, ampak tudi liberalna meščana. Toda kolikor je res nadarjen in ustvarjalen

umetnik, je za strukturo njegovega delovanja nedvomno pomembnejši njegov kulturniški status. Toda s tem smo stopili že v območje, ki je pač precej daleč od Goldmannove teorije o vključenosti umetnostnih struktur v strukture razrednih zavesti. Prav s sociološkega vidika je ta teorija kar preveč enosmerna, če že ne naivna.

Ali je struktura slovstvenega dela ali zvrsti zares podobna strukturi določenega socialnogospodarskega sistema, z njo določena in iz nje porojena?

Goldmann je v knjigi *Za sociologijo romana* nepričakovano omejil pomen teze o odvisnosti pisateljevega dela od razredne zavesti, češ da ta odvisnost ne velja zmeraj in povsod — novejši evropski roman od Cervantesa do Robbe-Grilleta po njegovem mnenju ne izraža (z izjemo Balzaca) ideologije kakega razreda, ampak je izraz svobodnih, moralno občutljivih in globlje osvečenih posameznikov. S tem je seveda porušil veljavnost svoje stare teze. Če determiniranost po razredni zavesti ne velja za novejši evropski roman, zakaj naj bi veljala za starogrško tragedijo, za rimsko liriko, za Shakespeara in tudi za dramatiko francoskega klasicizma, da o evropski romantiki od Shelleya do Puškina in Prešerna sploh ne govorimo? Zdi se, da Goldmann te nedoslednosti ni opazil. Pač pa je namesto zveze z razredno zavestjo, ki po njegovem mnenju za novejši evropski roman ne velja, na vsak način poskušal najti kako drugo sociološko determinanto. Našel jo je v podobnosti strukture literarnih del s strukturo socialnogospodarskega sistema, se pravi strukture romana s strukturo individualističnega gospodarstva v kapitalizmu. Sledil ji je skozi zgodovino, primerjajoč razvoj romana od Cervantesa do Joycea in od tod do francoskega »novega romana« z razvojem liberalnega kapitalizma 19. stoletja prek poznega kapitalizma v današnji državni kapitalizem in tehnokracijo, s katero naj bi proces reifikacije dosegel vrh, s tem pa povzročil ustrezne spremembe v obliki, kompoziciji in pripovedni tehniki romanopisja.

Zanimivo bi bilo seveda vedeti, kako je Goldmann pravzaprav prišel do svoje teze. Najbrž tako, da je shematično podobo romana v novem veku primerjal s shematičnim orisom kapitalizma tega časa; nato pa je iz takšne primerjave sklepal na podobnost in tako po analogiji prišel do sklepa, da sta obe vrsti pojavov istega reda ali homologni. Da je takšno sklepanje z logičnega stališča več kot pomanjkljivo, je videti na prvi pogled. Toda še bolj problematična je vzročna zveza, ki jo je poskušal začrtati med strukturo romana in strukturo kapitalizma. Resda je ni čisto jasno izrekel, toda iz njegovega razpravljanja se samo po sebi razume, da je struktura romana kavzalno povezana s strukturo kapitalizma, in sicer tako, da je struktura kapitalizma vzrok, struktura romana pa učinek. Saj kaj obratnega ni mogoče trditi — da je struktura kapitalizma nastala iz strukture romana, bi bilo pač nesmisel, dopustiti možnost, da sta si samo vzporedni, ne da bi bili s sabo v kavzalni zvezi, je pa še dvakrat bolj nesmiselno, saj bi s tem o obeh strukturah in njunem medsebojnem razmerju vedeli še dosti manj kot na začetku. In tako pristane Goldmannova slovstvena sociologija v tezi, da je struk-

tura literarne zvrsti determinirana s strukturo gospodarstva. Takšna teza je seveda spekulativna, saj se je empirično ne dá preveriti. Spada torej bolj v filozofijo kot v empirično znanost. Poleg tega pa ostaja na ravni pozitivistične filozofije Hippolyta Taina. Ta je trdil, da je umetnost determinirana z raso, okoljem in historičnim trenutkom. Vsako teh determinant lahko nadomestimo s katerokoli drugo — na primer s strukturo gospodarstva; toda s tem se osnovna filozofska shematika prav nič ne spremeni. Prav narobe — postane še bolj problematična. Od tod seveda sledi utemeljen pomislek, ali je slovstveno sociologijo mogoče graditi na filozofskih premisah pozitivizma, ki pripada 19. stoletju.

Pripombe, ki se ob Goldmannovi slovstveni sociologiji kar same vsiljujejo, je torej mogoče strniti v troje pomislekov:

— ta sociologija ohranja v sebi preveč filozofskih sestavin, da bi lahko veljala za zares znanstveno vedo;

— v nji je delež ideoloških prvin premočan, da bi se lahko dvignila v objektivno razmerje do predmeta;

— njen temeljni vidik je še preveč zasidran v determinizmu pozitivistične filozofije prejšnjega stoletja.

ŠTIRI PESMI

Cveto Preželj

UMAZAN VETER

Umazan veter pokriva ceste.
 Zaprte stoje hiše.
 Prazna stopnišča se spuščajo navzdol.
 Topoli ob hišah preštevacjo prve liste
 in se nagibajo nad poti.
 Da jih ustavim,
 znova prikličem v samozavestno rast,
 bi moral biti blizu veselja,
 blizu srečnega spomina.
 Topole bom zapustil.
 Ogrnjen v umazan veter
 bom spraševal stare ljudi,
 če poznajo romanja
 ali samo samotno hojo v hrib
 in se v svoji samoti